

Szabó Balázs

Idegenek a láthatáron: Tokugawa Nariaki felirata a shōguni kormányhoz 1853-ban

Matthew Calbraith Perry sorhajókapitány 1853. július 8-án érkezett az Edói-öbölbe hajóival, s tíz napot töltött ott a japán hatóságokkal tárgyalva. Távozásakor jelezte tárgyalópartnereinek, hogy a következő év tavaszán visszatér makaói bázisáról a válaszáért – ennek megfelelően 1854. február 13-án újra behajózott az öbölbe, immár hét hajóval, s a japán fél által a tárgyalásra kijelölt Yokohama faluban május 31-én amerikai részről aláírta a japán–amerikai barátsági szerződést.¹ Ez az esemény nemcsak, hogy véget vetett az ország 250 éven át tartó bezárkózásának,² de a körülötte fellángoló politikai viták végül a shōguni kormány (*bakufu* 幕府) bukásához és a Meiji-restaurációhoz vezettek. Jelen írás a *bakufu* tanácsadójaként felszólaló Tokugawa Nariaki 徳川斉昭 (1800–1860) véleményét, tágabban pedig az általa uralt Mito 水戸 birtokon³ kifejlődött tudományos-politikai iskola, a *mitogaku* 水戸学 álláspontját kívánja bemutatni. Az iskola eszméinek óriási hatása volt a kor közgondolkodására, Nariaki pedig Tokugawa-családtagként igen befolyásos ember volt, akinek a véleményét a shōguni kormányzat komolyan vette.

Az Edo-kor politikai rendszerének alaptétele volt, hogy az országos ügyeket a shōguni kormányzat intézi, abba beleszólni sem a császári udvarnak, sem az ország területének nagy részét sajátjukként kormányzó feudális nagyuraknak (*daimyō* 大名) nem volt lehetőségük. Az ország az 1630-as évek óta a külvilágtól elzártnak létezett, kereskedelmi kapcsolatokat csak Kínával és Hollandiával tartott fenn, azonban

¹ *Treaty of Peace, Amity and Commerce*, japánul *Nichiei washin jōyaku* 日米和親条約. A korabeli japán vélemények egy része, mint Tokugawa Nariaki jelen tanulmány témájául szolgáló írása is, meg volt győződve arról, hogy az amerikaiak szándéka nemcsak a kereskedelemre irányul. A félelmek nem teljesen alaptalanok voltak, igazolja a Perry-expedícióban részt vevő egyik tisz, George Henry Preble mentorának, Alexander Dallas Bache-nak írt levele, amelyben Japán USA általi annexiójáról mint „távoli lehetőségről” beszél (MacLeod 1943: 233). Conrad Totman (1980: 4) is úgy véli, egy korabeli japán számára teljesen racionális volt azt gondolni, hogy az idegenek veszélyt jelentenek, és jelenlétük a dolgokat rossz irányba befolyásolja majd.

² A korabeli kifejezéssel „tengerre szállás tilalmának” (*kinkai* 禁海) nevezett bezárkózás kialakulásáról, rendeleti háttéréről lásd Mikami 1977.2: 204–220.

³ A mitói uradalom Hitachi 常陸 tartományban (ma Ibaraki 茨城 prefektúra) volt található.

a kínai és holland kereskedőket Nagasaki 長崎 városába korlátozta, a hollandokat (akik nyugatiakként veszélyesebbnek voltak ítélve) az öböl egy kis szigetére szorították.

A nyugati hatalmak Japán iránti érdeklődése Oroszország jóvoltából ébredt fel újra: az Orosz Birodalom belső viszonyai Nagy Katalin (ur. 1762–1796) idejében stabilizálódtak annyira, hogy témává váljon az ország távol-keleti határainak felderítése, feltérképezése is. Ugyan a 18. század első felében, már Nagy Péter (ur. 1682–1725) alatt is történtek kísérletek Kamcsatka irányából a japán fennhatóság alatt álló területek felderítésére, amely akciók során felmerültek diplomáciai célok is, ám ezek csupán kalandorok által végrehajtott, meglehetősen ellentmondásos próbálkozások voltak.⁴ A későbbi, már a diplomácia játékszabályai szerint eljuttatott orosz felkéréseket⁵ kikötők megnyitására és a kereskedelem engedélyezésére a japánok minden alkalommal elutasították – ezt követően pedig a napóleoni háborúk viharai elfordították az orosz figyelmet Japánról.

Japán kapuja a külföld felé Nagasaki volt, amelynek kikötőjét már a harmadik Tokugawa shōgun, Iemitsu 家光 (1623–1651) idejében megerősítették.⁶ Nagasaki volt a nyugatiakként egyedül megtűrt holland kolónia lakhelye, amelynek tagjai a *bakufu* teljes megelégedésére kizárólag a kereskedelemre és az abból nyerhető haszonra koncentráltak.⁷ Nagasaki védelmét már Rezanov is bírálta, 1804-es

⁴ 1711-ben Ivan Petrovics Kozirevszkij kelt át a Kuril-szigetsor legészakibb szigetére, ezt a kísérletet a japán források ellenséges behatolásaként kezelték, aminek az is jogalapot ad, hogy maga Kozirevszkij is „hódító flottaként” tekintett hat evezős bárkájára. Partra szállva tüzet nyitottak a helyiekre, többeket megöltek közülük, az elfogottakat pedig „örök időkre” felekkelték a cárra. 1712-ben és 1713-ban az oroszok megismételték a szigetek felderítésére tett próbálkozásait. 1739-ben pedig a dán származású, de orosz szolgálatban dolgozó felfedező, Vitus Bering egyik kapitánya, a szintén dán Martin Spangberg indított expedíciót, amely a hajónaplója szerint Mitóig jutott, ahol a japán hatóságok nagy örömmel fogadták és ajándékokkal halmozták el – ezek a bejegyzések azonban hamisnak bizonyultak (Wildes 1945: 70–72). 1771-ben Benyovszky Móric és kamcsatka-i orosz fogságból szökött társai Taiwanig hajózva több helyen is kikötöttek Japánban, bár az útjukról szóló beszámoló jelentős része kitalációnak bizonyult (Király 2009: 11–12).

⁵ A. K. Laxmann 1792-es látogatása után N. P. Rezanov próbálkozott újra 1804-ben. Ezek még az idegen hajókra amúgy idegesen reagáló *bakufu* mércéjével mérve sem számítottak ellenséges kísérletnek, az oroszok a hollandokon keresztül előre értesítették a japán hatóságokat az érkezésükről, Nagasakiban tartózkodásuk idejére pedig átadták a hajók fegyvereit és lőszerkészletét (Wilson 2010: 14).

⁶ Nagasaki védelmének megerősítésére az után került sor, hogy 1640-ben a *bakufu* felgyújtatott egy, a kereskedelmi kapcsolatok újrafelvételét kérelmezni érkezett portugál hajót, hatvanegy fős legénységét pedig kivégeztette. A portugálok bosszújára számítva Iemitsu előbb a Fukuoka 福岡, majd hozzá a Saga 嵯峨 *hant* bízta meg a kikötő védelmével (Wilson 2010: 7).

⁷ Itt is volt azonban, ami, bár jóval a történések után, de komoly japán félelmet ébresztett. Engelbert Kaempfer (1651–1716) veszfáliai orvos 1690–92 között tartózkodott a kolónián, ahová honfitársaitól eltérően azzal a szándékkal érkezett, hogy tudományos művet írjon Japánról – 1692-ben tagja volt annak a küldöttségnek, amely Edóba utazhatott találkozni Tokugawa Tsunayoshi 徳川綱吉 shōgunnal. Hazatérése után megírta művét, amelyet azután a 19. század elején hollandból japánra fordítottak, és a korabeli *rangakushák*, „holland tudománnyal” foglalkozók közül többen olvasták. Közülük egy, Aoki Okikatsu 青木興勝 1804-ben azt írta a *bakufu*-nak címzett jelentésében, hogy bárkinek, aki még sosem volt Japánban, mindössze el kell olvasnia Kaempfer művét, hogy tájékozottá váljék – rögtön javasolta is a külföldiek teljes kitiltását az országból (Bodart-Bailey 1993: 295–296).

látogatásáról írt emlékirataiban azt írta a kikötőt védő ütegek ágyúiról, hogy azok inkább látszottak gyerekek játékaiknak, mint fegyvereknek.⁸ Az orosz követ megfigyeléseinek pontossága aztán fájdalmasan kiderült a japánok számára 1808-ban, a Phaeton nevű angol fregatt behatolásának idején, amikor egyrészt a Phaeton a kikötőt védő erődök ágyúinak a lőtávólán kívül tudott maradni mindvégig, másrészt világossá vált, hogy az elvileg állandó szolgálatban levő ezerfős helyőrség helyett Nagasakit aznap mindössze százötven samuráj védte, amivel szemben az angol fregatt háromszáz haditengerészt és 48 ágyút tudott felmutatni.⁹

A századfordulós élénk orosz érdeklődés és az ismétlődő, idegen hajókkal kapcsolatos incidensek Japán egy sajátos korszakában történtek és nagy jelentőségű folyamatok katalizátorává lettek: ekkor kapott erőre és lett egyre ismertebb az a filozófiai irányzat, amit az utókor *kokugakuként* 国学, „japán tudományként” ismert meg, illetve ekkor élte másodvirágzását a Mito-hanban 水戸藩 kifejlődött iskola, amit a birtok nevééről *mitogakunak*, mitói tudománynak neveztek. Ez a három dolog, valamint Nariaki itt tárgyalt levelében kifejtett álláspontja együttesen járult hozzá annak az intellektuális közegnek a kialakulásához, amely kellett ahhoz, hogy a Perry kapitány érkezésekor kialakuló helyzetben a shōguni kormányzat úgy érezze, nem intézheti a szokásoknak megfelelően, azaz a belső nyilvánosság teljes kizárásával ezt az ügyet. Az amerikai elnök levelét lefordították és szétküldték a *daimyō*knak, küldtek belőle Kiotóba, a császári udvarhoz is, s felszólították a *hanokat* 藩 véleményük közlésére – példátlan esemény volt ez a Tokugawa-*bakufu* 250 éves történetében.

A *bakufu* rendhagyó reakcióját megalapozó, előbb említett három tényező közül a *kokugaku* meglehetősen jól ismert irodalmi-tudományos irányzat, amelynek hatása a japán nemzettudat alakulására,¹⁰ a császári udvar szerepének felértékelődésére volt jelentős, a *mitogaku* azonban más úton bár, de ugyanoda jutott el. Különös helyzete ennek az iskolának abból adódott, hogy a mitói Tokugawa család a shōgun családjának közeli rokonaként a shōguni rendszer feltétlen híve volt,¹¹ tehát az iskola követőinek a következtetéseikben végig a fennálló rend keretein

⁸ Wilson 2010: 3.

⁹ Az incidens végül az angol hajó szabad távozásával és a nagasaki *bugyō* 奉行 öngyilkosságával ért véget (Wilson 2010: 15–16).

¹⁰ A japán nemzettudat mint „elképzelt közösség” kialakulásáról, s ebben a *kokugaku* szerepéről részletesen ír Farkas Ildikó egyik legutóbbi tanulmányában (Farkas 2013). A *kokugaku* legnagyobb alakjának, Motoori Norinagának 本居宣長 nézeteiről jelen tanulmány szerzője bátorodik saját, korábbi írását ajánlani (Szabó 2011).

¹¹ Mito olyannyira közel állt a bakufu vezetéséhez, hogy Mito urát a helyi közbeszédben *fuku-shōgunnak* 副將軍, a shōgun helyettesének nevezték (Seya 1973: 508).

belül kellett maradniuk, az ország jövőjét a császári udvar és a Tokugawa shōgun együttműködésében látták. Ez teszi rendkívül érdekessé a Mito-han urának, Tokugawa Nariakinak a *bakufu*hoz küldött levelét, hiszen ő nemcsak a harcos házak (*buke* 武家) képviselője volt, de a Tokugawa család belső köreihez tartozott, így számára nem volt kérdés, hogy bárhogyan is alakulnak a dolgok Japánban, a vezetést a shōgunnak kell a kezében tartania.

A levél tartalma mögötti ideológiát a *mitogaku* adta, amelynek Edo-kori története során megkülönböztetjük korai és késői változatát. E kettőnek sok köze volt ugyan egymáshoz, de érdeklődésük és hangsúlyaik jelentősen különböztek. A korai mito-iskola (*zenki mitogaku* 前期水戸学) a Mito-han második urának, Tokugawa Mitsukuninak 徳川光圀 abból az 1657-ben született elhatározásából indult ki, hogy tudósaival elkészíteti *Japán történetét* (*Dai Nipponshi* 大日本史). Mitsukuni a korban gyorsan uralkodóvá váló konfuciánus tanok híve volt, maga is sokat tett azok fejlődéséért¹² – döntése, hogy a régi szövegek filológiai elemzésében járatos konfuciánus tudósokkal írattja meg országa történetét, gyakorlatilag megteremtette a japán historiográfiát. E nagyszabású munka során kialakuló, a Mito-hanban zajló tudományos közéletet nevezzük korai *mitogakunak*, amelynek jelentősége leginkább talán abban állt, hogy a császári családnak Japánnak mint államnak a szimbólumaként való tételezése (amelyet a császári udvarhoz köthető vélemények mindig is hangsúlyoztak) ezúttal a szamurájság elitjéből érkezett, ami különösen nagy hatásúvá tette azt az udvarral szemben sokszor bizalmatlan *bushi* 武士 réteg köreiben.¹³ A munka elvégzésére létrehozták az először Shikyokunak 史局 (Történeti Hivatal),

¹² Mitsukuni karolta fel a Ming-dinasztia bukásakor Japánba menekült kínai tudóst, Zhu Shunshuit 朱舜水 is, aki azt írta egy Kínába küldött levelében pártfogójáról, hogy erényes, bátor, éles eszű és művelt. Megemlíti, hogy ha ez az ember Kínában született volna, és elnyeri néhány hatalommal bíró úr támogatását, bizonyosan békét és harmóniát hoz a birodalomra (Ching 1975: 186). Zhu tanítványai közül többen részt vettek a *Dai Nipponshi* munkálataiban is (Ching 1975: 187–188). Matthew Lamberti úgy véli, hogy a japán nacionalista érzelmek 17. századi megszületésében nagy szerepük volt a Ming menekülteknek, illetve azok nacionalista érzelmektől fűtött agitációjának az idegen Qing-ház ellen (Lamberti 1972: 104).

¹³ Míg a császár tiszteletén alapuló politikai álláspont *bushi*-oldali megfogalmazásában a korai *mitogaku* jelentősége igen nagy (Hoshiyama 2008: 112, Lamberti 1972: 103), addig a császár politikai szerepére való utalások szamurájhatalom-ellenes éllel történtek inkább (mint pl. a tosai *shōya* 小屋 státuszú helyi vezetők esetében, lásd részletesen Jansen 1959: 203). Hozzá kell tennünk azonban, hogy Yamaga Sokō 山鹿素行 (1622–1685) már egészen korán, 1669-ben megfogalmazta a mitói iskolától független álláspontját *Chūjō jijitsu* 中朝事実 című munkájában, a császári család jelentőségét hangsúlyozva Japán történetében (Kurozumi 1994: 342, Tucker 1995: 27, és különösen Tucker 1996: 73). Bár a gondolat alapjául a Kínával való versengés szolgált (Nakai 1980: 180), Yamaga meglátása mély gyökereket eresztett a korabeli japán intellektuális életbe – ebben bizonyosan szerepe volt annak, hogy ő egyszerre volt konfuciánus tudós és hadtudós is (bővebben Yamaga Sokō szerepéről és hatásáról: Szabó 2013). Fontos megjegyezni azonban, hogy Yamaga számára a császár visszahelyezése a hatalomba soha nem volt realitás (Wakabayashi 1991: 28).

később pedig Shōkōkannak 彰考館 nevezett hivatalt, amelynek mindenkori vezetője egyfajta főszerkesztő is volt.¹⁴ Fontos megjegyezni, hogy a Shōkōkan sohasem volt klasszikus értelemben vett iskola, oktatási tevékenységet nem folytatott, így a korai *mitogaku* szerepe – akár csupán a Mito-han szamurájainak eszmei háttereként – mindig közvetett maradt.¹⁵ A korai *mitogaku* történelemszemléletének azonban óriási hatása volt az iskola késői korszakában kialakuló, politikai-közéleti hangsúlyokkal bíró késői *mitogakura*, amely viszont a korabeli japán szamuráj-közvélemény formálásában – ezt nyugodtan lehet állítani – a legjelentősebb tényező volt.

A *Dai Nipponshi* szerkesztési munkái Mitsukuni halála után elakadtak, de 1786-ban újult erővel indultak meg ismét.¹⁶ Ekkor azonban már jelentősen megváltozott az ország tájékozottabb felének hangulata, a gazdasági problémák mindenki számára nyilvánvalóvá tették, hogy a rendszer messze nem működik tökéletesen, az északi orosz próbálkozások és a nyolcadik shōgun, Tokugawa Yoshimune 徳川吉宗 nyugati könyvekre vonatkozó behozatali enyhítései pedig tudatosították a nyugat létezését – ez a századfordulós orosz kapcsolat-felvételi kísérletek hatására kifejezetten veszélyérzetté változott. A veszélyérzet amúgy végig meghatározó eleme volt a kora újkori japán politikai és katonai gondolkodásnak, amit jól kifejezett Sasaki Kindai 佐々木琴台 hadtudós 1791-es, nagy hatású munkájában, amelyben a háború típusait osztályozva öt változatot különböztetett meg: 1) behódoltatás, amikor az uralkodó a hatalma alá hajtja az ország nagyurait; 2) belviszály, amikor két uralkodójelölt és a melléjük állt nagyurak harcolnak; 3) széthúzás, amikor a nagyurak saját érdekeik szerint harcolnak egymással; 4) lázadás, amikor a lakosság felkel, és 5) külső támadás, amikor egy idegen hatalom támadja meg az országot. A 18. század második felében Japánban mindenki egyetértett azzal, hogy az országot az utolsóként említett konfliktus veszélye fenyegeti.¹⁷

Amitogaku ekkor kezd határozott közéleti, politikai színezetet kapni, köszönhetően elsősorban a Shōkōkan 1807-ben kinevezett vezetőjének, Fujita Yūkōkunak 藤田幽谷 (1774–1826), aki az iskola késői korszakának elindítója volt, s akinek tanítványai közül a késői *mitogaku* fő gondolkodói, mint Aizawa Seishisai 会沢正志¹⁸ vagy Fujita Tōko 藤田東湖 is kiemelkedtek. A 19. század elején még vita folyt Japánban arról,

¹⁴ Kitano 2008: 44.

¹⁵ Morooka 1991: 213.

¹⁶ Suzuki 1987: 48.

¹⁷ Noguchi 1991: 26–27.

¹⁸ Aizawa nézeteinek alakulása különösen érdekes a késő Tokugawa-kor eszmetörténeti kutatásának szempontjából – remek áttekintést ad róla Donald Keene egyik tanulmányában (Keene 2007: 74–84). 1825-ben írt, *Shinron* 新論 (Új értekezés vagy Új eszmék) című munkája megtalálható a *Nihon shisō taikēi* 日本思想体系 53., a *mitogaku*nak szentelt kötetében (Seya – Bitō 1973: 381–422), angol fordítását Bob Tadashi Wakabayashi készítette el (Wakabayashi 1986: 147–277).

hogy a külföldről leselkedő fő veszélyt a nyugatiak vagy pedig a Qing Kína jelenti. A japánok az ópiumháborúig Kínára igazi nagyhatalomként tekintettek, amelyhez képest a nyugatiak csak „közepes” hatalmak.¹⁹ Satō Nobuhiro 佐藤信淵 (1769–1850) 1806-os művében (*Bōkaisaku* 防海策) azt javasolta, hogy Japán a Qing Birodalommal lépjen szövetségre, mert az jóval nagyobb fenyegetés, mint Oroszország. Mások, mint Watanabe Kazan 渡辺華山 (1793–1841) már inkább a nyugattól félték: ő *Gaikoku jijōsho* 外国事情書 című művében arra figyelmeztet, hogy egyetlen európai (ez alatt oroszra értett) hadihajó el tudna pusztítani egy nagy japán sereget.²⁰ A külső veszélyről alkotott képet bizonyosan árnyalta az 1808-es Phaeton-incidens, amikor egy angol fregatt behatolt Nagasaki kikötőjébe, és három napig ott állomásozott anélkül, hogy a nagasaki hatóságok bármit tehettek volna ellene,²¹ de lényegi változást csak az ópiumháború hozott.²²

Ebben a hangulatban bontakozik ki a késői *mitogaku*, amelynek hatása a Tokugawa-kor végére oly nagy volt, hogy az ország egész területéről zarándokoltak a véleményformáló értelmiség tagjai Mitóba, hogy találkozhassanak az iskola tudósaival, és tanulhassanak tőlük. A késői *mitogakut* Tenpōgakunak 天保学 is nevezték, utalva arra, hogy felfutása, hírének országos elterjedése a Tenpō 天保 éveire (1830–1844) volt tehető, illetve használatban volt a *Suifu no gaku* 水府の学 kifejezés is, Mito tartomány iskolájára vonatkoztatva.²³ Az iskola második, késői korszakának elindítójaként tisztelt Fujita Yūkaku 藤田幽谷 már igen korán kifejezésre juttatta, hogy foglalkoztatja az idegen hatalmak által Japánra jelentett veszély; mindössze 18 évesen megírta *Seimeiron* 正名論, Értekezés a helyes nevekről című művét, amelyben már arról értekezett, hogy az idegen hatalmak befolyása veszélyezteti Japán ősidőktől fennálló hierarchikus rendjét,²⁴ ezért minden

¹⁹ Tették ezt némi joggal: a Qing Birodalom 18. századi történelme Kína számára a béke és nyugalom korszaka volt, a lakosság lélekszáma megnégyszereződött, a világ akkori össztermelésének mintegy 30%-át Kína adta (Salát 2009: 73–74). Ez a nézet egészen az ópiumháborúig tartotta magát Japánban, még a *mitogaku* tudós, Aizawa Seishisai is ezt vallotta *Shinron* (Új értekezés) című munkájában.

²⁰ Wakabayashi 1992: 2–3.

²¹ Az incidensről bővebben lásd Wilson 2010.

²² Az ópiumháború előestéjén, 1839-ben Tokugawa Nariaki még annak a véleményének adott hangot, hogy a Qing túl nagy birodalom ahhoz, hogy a nyugatiak elbírjanak vele, a térségben Korea és Ryūkyū pedig jelentéktelen, ezért a nyugatiak minden bizonnyal először Japánra fognak támadni (idézi Wakabayashi 1992: 3).

²³ Hoshiyama 2008: 112, Seya 1973: 507.

²⁴ A Tokugawa-kori Japán társadalmi rendjéről áttekintést ad Nakane 1991, Conrad Totman pedig fontos szempontokra hívja fel a figyelmet, amikor rámutat, hogy miként alakult ki a szigorú elitizmus a Tokugawa-kori szamurájok gondolkodásában a korszak története során (Totman 1993: 357).

eszközzel harcolni kell ellenük.²⁵ Fujita Yūkaku idegenellenességét azután fia, Tōko 東湖 és tanítványa, Aizawa Seishisai 会沢正志齋²⁶ (1782–1863) vitték tovább, így a késői *mitogaku* a kibontakozó idegenellenes mozgalom (*jōi* 攘夷) hivatkozási alapjává vált.²⁷ Ha tehát olyan, a 19–20. századi, alapvető japán eszmék forrását keressük, mint a császártisztelet, a külfölddel szembeni ellenséges érzület vagy akár a „nemzettest” (*kokutai* 国体), mindannyiszor a *mitogaku*hoz jutunk el, ami jól mutatja ennek az iskolának a korabeli japán gondolkodásra gyakorolt hatását.²⁸

²⁵ *Seimeiron*. Imai et al. 1973: 370. Mito idegenekkel szembeni érzékenységét minden bizonnyal fokozta, hogy igen hosszú tengerparti szakasza volt, számos potenciális kikötőhellyel – ez már igen korán aggodalommal töltötte el a *han* vezetőit, utasítást adtak például az idegen hajókat figyelő kilátók építésére (Hoshiyama 2008: 112–113). Fujita Yūkaku egyébként már 15 évesen írt egy tudományos értekezést *Shigakuron* 志学論 címmel (Imai 1973: 525).

²⁶ Aizawa maga hosszú élete során a kompromisszumoktól mentes idegenelleneségtől (*Shinron*, 1825, Imai et al. 1973: 381–422) az ország megnyitásának és a kereskedelmi kapcsolatok felvételének hangsúlyozásához (*Jimusaku*, 1862, Imai et al. 1973: 361–368) jut el (utóbbiról angol fordítást és teljes elemzést ad Keene 2007).

²⁷ A *mitogaku* idegenellenessége kifejezetten intellektuális alapon fejlődött, a japán nacionalizmus eszméjével párhuzamosan. Tokugawa Nariaki volt az, aki ezt a gondolatot a gyakorlatba igyekezett átültetni később. Sok hasonlóságot mutat ez a folyamat azzal, ami a Chōshū-hanban ment végbe, ahol Yoshida Shōin 吉田松陰 intellektuális *sonnō-jōi* 尊王攘夷 megközelítését a *bakufu* általi kivégzése, 1861 után a birtok radikális samurájai igyekeztek valósággá tenni (Craig 1959: 193). Az intellektuális *jōi*-eszméje a korai Meiji-korban végképp sutba lett dobva, amikor Japán Koreával szemben kísértetiesen hasonló országnyitást kényszerített ki, mint amit maga szenvedett el az amerikaiaktól húsz évvel korábban (Csoma 2011: 84).

²⁸ Farkas Ildikó a *mitogaku* és a *kokugaku* kapcsolatát illetően éppen fordított állásponton van: úgy véli, a *sonnō-jōi* eszméje a késői *mitogakuban* a *kokugaku* hatására alakult ki (Farkas 2013: 94. n. 39). Véleményem szerint nem szükséges külső hatást keresni a *mitogaku* esetében, hiszen a császár iránti tisztelet (*sonnō* 尊王) már a korai *mitogaku* fontos eszméjének tekinthető (áttekintést ad erről Nagoya 1992: 95–114), az idegenek elűzésének gondolata (*jōi* 攘夷) pedig már az iskola vezetőjének, Fujita Yūkakunak a Laxman-látogatáskor (1792) hangoztatott meggyőződése volt (Hoshiyama 2008: 112). Ezen túl, Aizawa Seishisai *Shinron*jának *kokutai*-definíciója kísértetiesen hasonlít a Yamaga Sokō 1669-es, *Chūjō jijitsu* című művében megfogalmazottakra, így korántsem túlzás feltételezni, hogy a *mitogaku*-tudós Yamagához nyúlt vissza *kokutai*-értelmezésében is. Hasonló állásponton van John Allen Tucker is, bár úgy véli, a *Chūjō jijitsu* az Edo-korban nem volt széles körben ismert mű (Tucker 1996: 73). Ezzel némiképp vitatkozva hozzátenném, hogy ugyanakkor Yamaga hadtudományi iskolája, a Yamaga-ryū 山鹿流 *heigaku* 兵学 számos *tozama-hanban* 外様藩 virágzott, ahol műveit olvasták és másolták is. A két iskola között létező intellektuális kapcsolatra bizonyíték például a chōshūi Yoshida Shōin, akinek a családja egy, Yamaga tanításait követő katonai iskolát működtetett (Tsunoda et al. 2005: 187). Yoshida pedig több chōshūi társával együtt személyesen ment Mitóba, hogy a *mitogaku* mestereitől tanulhasson (Kitano 2008: 44). A késői *mitogakut* Koyasu Nobukuni 子安宣邦, az Edo-kor eszmetörténetének neves kutatója is a *kokutai*-gondolatot mintegy vallási köntösbe öltöztető, korai Meiji „állami *shintō*”-eszméje egyik forrásaként azonosítja (Koyasu 2005). Ezen túl érdekes adalék, hogy amint Bitō Masahide 尾藤正英 felhívja rá a figyelmet, a chōshūi 長州 *hankō* 藩校, a Meirinkan 明倫館 vezetője, Yamagata Taika 山県太華 Yoshida Shōin és társai *mitogakuba* vetett hitét kritizálva így fakadt ki: „A *kokutai* olyan fogalom, ami a Song Kínában sokszor felbukkant ugyan, de japán szövegekben soha, amíg a mitóiak használni nem kezdték” (Bitō 1973: 557). Valójában a *kokutai* (kínai *guoti*) fogalmát a japánok jellemzően a *Hanshu* 漢書 című krónikára vezették vissza, bár az már korábbi forrásokban is felbukkant – eredetileg azonban egy ország jellemzőit, államrendjét, éghajlatát és földrajzát értették alatta (Lamberti 1972: 104 n. 13).

A késői *mitogaku* eszmerendszere Kitano Yūji 北野雄士 remek összefoglalása szerint három pilléren állt: államelmélet, a külső veszély kezelésére vonatkozó elképzelések, illetve a politika megvalósíthatóságáról szóló tanítások. Az első csoportba a nemzeti egység (*kokutai*) és a császártisztelet (*sonnō* 尊王), a másodikba az idegenellenesség (*jōi* 攘夷), a gazdag országot (*fukoku* 富国) és erős hadsereget (*kyōhei* 強兵) célzó reformpolitika, a politika szolgálatában álló vallás (*seisai icchi* 政祭一致), a harmadikba pedig a gyakorlatias tudomány (*gakumon-jigyō-icchi* 学問事業一致), a politikát szolgáló oktatás (*chikyō-icchi* 治教一致) és a civil és hadtudományok párhuzamos oktatása (*bunbu-icchi* 文武一致) tartoztak.²⁹ Erről a sokrétű eszmei palettáról szinte minden kortárs politikai gondolkodó kiválaszhatta a neki tetszőt, mely rugalmasság nagyban hozzájárult a *mitogaku bakumatsu*-kori népszerűségéhez.

A késői *mitogaku* országos ismertsége a Mito-han kilencedik urának, Tokugawa Nariakinak volt köszönhető, aki alighogy 1829-ben átvette a birtok feletti hatalmat, azonnal mélyreható reformokat hirdetett meg. Reformjainak fontos része volt egy iskola alapítása, amely elképzelései szerint a *shintō* és a konfucianizmus megfeleltetésén (*shinju-icchi* 神儒一致), illetve az általános műveltség és a hadtudomány egységén (*bunbu-gōhei* 文武合併) kellett, hogy alapuljon. A Kōdōkan 弘道館 nevet kapó iskola pénzügyi nehézségek miatt végül csak 1841-ben nyílt meg, akkortól kezdve viszont létezése elválaszthatatlanul összefonódott a Mitóban zajló reformfolyamattal, így érthető, hogy a hasonló reformokat fontolgató *hanok* iskolaalapításaikor elsődleges modellként szolgált.³⁰

Nariaki reformjai a rá jellemző aktivitással és végletes konoksággal lettek végrehajtva, komoly terheket róva az amúgy is a nélkülözés határán tántorgó mitói szamurájságra. Igyekezett eltávolítani minden olyan tisztviselőt, aki nem támogatta kellően a reformjait, a harmincas-egyvenes években majdnem belső háborúba taszítva ezzel Mitót.³¹ Közben egy pillanatig sem szűnt meg kritizálni a *bakufu* működését, átfogó reformokra igyekezve kényszeríteni azt. Mindezt a *bakufu* akkori vezetője, Mizuno Tadakuni 水野忠邦 (1794–1851) 1841-ben elégelte meg, Nariakit a reformok leállítására, a *bakufu* felé való tanácsadás beszüntetésére

²⁹ Kitano 2008: 45.

³⁰ Morooka 1991: 212–214. Az iskola alapítólevele, amelyet Tokugawa Nariaki írt *Kōdōkanki* 弘道館記 címmel, erős politikai üzenetei és hitvallásszerű megfogalmazása okán szintén jól ismert dokumentummá vált (*Kōdōkanki*, Imai et al. 1973: 231–232).

³¹ Nariaki reformjainak az alacsonyabb jövedelmű *bushi*-családokra gyakorolt hatásáról beszámol Yamakawa Kikue 山川菊栄 (1992: 150–151, 171–172).

és a birtokain tartózkodásra kötelezve. Nariaki kiszorítottsága azonban nem tartott sokáig, 1843-ban Mizuno, akinek a *bakufun* belüli helyzete megingása miatt nagy szüksége volt szövetségesekre,³² újból felkarolta őt, ám a helyzeten ez csak rontott. Nariaki újraéledő lelkesedéssel vetette magát reformjaiba, amelyek ellenében belső ellenzéke Mizuno egyik főemberéhez, Torii Tadaakihoz 鳥居忠耀 (1796–1873) fordult segítségért. Nariaki számára igen kedvezőtlen fordulatként Mizuno hamarosan megbukott, s Torii gyorsan átállt utódjának, Doi Toshitsuranak 土井利位 (1789–1848) a táborába, aminek eredményeképpen a *bakufu* új vezetője lényegében a mitói ellenzék szövetségesé lett.³³ Nariakit felmentették edói szolgálata alól, és megparancsolták neki, hogy mondjon le Mito vezetéséről is fia, Tokugawa Yoshiatsu 徳川慶篤 javára.

Nariaki száműzetése a politikai életből a Mito-hanon belül a vele és reformjaival szemben álló konzervatív erők győzelmét hozta el, a birtok ügyeinek irányítása azok vezetőjének, Yūki Tomomichinek 結城朝道 (1818–1856) a kezébe került. A Nariaki által a *han* elitjével szemben erősen támogatott mitói alsó samurájréteg azonban nem szűnő ellenséges érzelmeket táplált az új vezetés iránt, ami Yūki bukásához vezetett, Nariaki pedig ismét utat talált magának az edói döntéshozókhoz. Tokugawa Nariaki politikai manővernek tekintette, és gyakran élt azzal az eszközzel, hogy szándékait nem közvetlenül a *bakufu*val közölte, hanem kiotói udvari kapcsolatain keresztül a császári udvar álláspontjaként igyekezett láttatni őket. Ez a számára csak korlátozott sikereket hozó taktika olyan precedenst teremtett, amit azután Nariakinál jóval radikálisabb politikai elemek szívesen használtak – azt mondhatjuk, Nariaki taktikázása veszélyes láncreakciót indított el, ami az udvart a politikai küzdelem közepébe rántotta, s közvetve hozzájárult a shōguni rendszer bukásához.³⁴

Nariaki idegenellenessége olyan stigma lett, amely úgy ragadt rá erre a rendkívül dinamikus, nézeteit gyakran a tapasztalatainak megfelelően módosító késő Edo-kori politikusra, hogy tettei és szavai korántsem mindig támasztották azt alá. Nariaki démonizálásában a külföldiek is jeleskedtek, rá jellemző kirohanásait némiképp túlreagálva: amikor beszámoltak neki Hotta Masayoshi 堀田正睦 és Townsend

³² Mizuno reformjainak remek összefoglalását adja Marius B. Jansen (Jansen 1961: 14–15).

³³ Totman 1966: 113–114.

³⁴ Az 1830-as, '40-es években Tokugawa Nariakinak udvari kapcsolatai, a Tokugawa-rendszeren belüli helyzete olyan befolyást és mozgásteret adtak, amivel talán senki más sem rendelkezett (Lamberti 1972: 122–123). Taktikai húzása, amellyel bevonta az udvart a politikába (és amivel csak akkor élt, ha a *bakufun* belüli helyzete éppen gyenge volt), olyan mintát teremtett, amit azután a radikálisok a Tokugawa-hatalom erodálására használtak fel (Ono 1975: 308).

Harris tárgyalásairól és a küszöbön álló megegyezésről, dühösen jegyezte meg, hogy Hottát *seppukura* 切腹 kellene kényszeríteni, Harrisnak pedig a fejét venni, amit az amerikai konzul saját személye ellen irányuló halálos fenyegetésként értékelt.³⁵ Harris magánfeljegyzései arról tanúskodnak, hogy az amerikai konzul minden külföldiek ellen elkövetett gyilkosság mögött Nariakit sejtette, aki szerinte így akart kiprovokálni egy, az idegenekkel vívott háborút.³⁶

Perry sorhajókapitány érkezésekor, 1853 nyarán Tokugawa Nariaki újra közel állt a shōguni kormányzathoz: az új vezető, Abe Masahiro 阿部正弘 (1819–1857) hasznos szövetségest látott benne ellenfelei, a *bakufu* konzervatívjai ellenében, így a védelmi tanácsadó posztját járta ki neki, és minden jelentősebb kérdésben kikérte a véleményét.³⁷ Így volt ez Perry érkezését követően is, Nariaki pedig, aki sohasem szűkölködött tanácsokban, hosszú levélben válaszolt a 8. hónap 3. napján. Nariakinak a levélből kiolvasható álláspontja mindvégig szilárdan a késői *mitogaku* vonalát követi: a nemzet egységének fontossága (vö. *kokutai*), a hadi felkészültség, a partok védelme és a háború melletti kiállás a *mitogaku jōi*-eszméjének alapvető részei voltak. Érdekes, és Nariaki nézeteinek nagyfokú rugalmasságát mutatja a tény, hogy a levélben a *mitogaku* másik jelentős pilléréről, a császár tiszteletéről (*sonnō*) szó sem esik: a szerző a levél megírásának idején éppen igen közel állt a *bakufu* belső köreihez, ebben a helyzetben pedig nem különösebben törődött az udvarral, bár sok szálon kötődött Kiotóhoz.³⁸ A levél szövegéből kibontakozó szellemiség tökéletesen jellemzi Tokugawa Nariakit: hihetetlen agilitás, harci kedv, az azonnali cselekvés kedvéért még a józan megfontolást is mellőzni képes aktivitás árad a sorokból.³⁹ Ezekkel a tulajdonságaival nagyon kiemelkedett a *bakufu* és az udvar hezitáló, döntésképtelen vezetői közül.

³⁵ Yanaga 1940: 114 n. 7.

³⁶ McMaster 1967: 338–339.

³⁷ Lamberti 1972: 107.

³⁸ Anyja is arisztokrata származású volt, főfeleségként egy herceg lányát vette el, két húga pedig magas rangú udvari nemesekhez ment feleségül (Lamberti 1972: 102). Az ilyen típusú, az udvari arisztokrácia tagjaival kötött házasságok részben a shōgun családjának hasonló gyakorlatát utánozták, részben pedig az adott család preeminens státuszát, a négy osztály (*shimin* 四民) rendszere fölött állását voltak hivatottak jelezni (Howland 2001: 358).

³⁹ Jellegetes, ahogy a könnyen elképzelhető vereség sem tartja vissza őt, mindent jobbnak tart a tétlenségnél. A korabeli japán hadseregfejlesztésekről kitűnő elemzés olvasható Hyman Kublin tanulmányában (Kublin 1949).

A Mitói volt középső tanácsos, Nariaki 8. hó 3-án
[1853. szeptember 5.] kelt felirata a *rōjū*hoz,
az amerikai hajók érkezéséhez kapcsolódóan

Szerény vélemény a tengerpart védelméről, benyújtva Kaei 6. évének 8. havában, a 3. napon.

1. Amennyiben az idegen hajók érkezésével kapcsolatos tennivalókról gyorsan határozat születik, és politikai reformok lépnek életbe, csak úgy érhető el, hogy az emberek szíve eggyé váljék.

Az utóbbi időben alkalmam volt a tisztségviselők véleményét megtudakolni, s amikor ezeket összességében áttekintettem, a törvényeinket minden áron betartatni kívánók és a kereskedelmet engedni szándékozók két álláspontja bontakozott ki, egyszerűbben megfogalmazva megegyezés (béke) és háború között oszlanak meg a vélemények. Ahogyan ezt már korábban is jeleztem, ha ez előbb említett megegyezés vagy háború kérdésében nem születik gyors döntés, úgy az emberek lelke megosztott marad, s ha legközelebb újra idegen hajók érkeznek úgy, mint a 6. hónapban, féltő, hogy vereséget fogunk szenvedni. Amint már szó volt róla, a döntésnek mielőbb meg kell születnie, ám addig is, ha az emberek lelke nem egységes, a katonai előkészületek, a szükséges javak előteremtése és előkészítése nem történik meg, és stratégia nélkül, pusztán le-lecsapva rájuk küzdünk meg velük, a vereség elkerülhetetlen.

Vannak, akik amiatt aggódnak, hogy mit szól [Japán viselkedéséhez] a világ, megfontoltan kívánnak cselekedni, és a kereskedelmi kapcsolatok felvételét sürgetik. Ez rendkívül gyáva dolog, az előbb elmondottak szellemében, még ha [a kereskedelem során] nagy hajókra és ágyúkra teszünk is szert, attól még a védelmi rendszerünk nem lesz jobb.

Az első dolog tehát az kellene, hogy legyen, hogy a jelen petíciómban javasoltak alapján ne engedjük meg, hogy az idegenek országunk nagyurait megnyerjék maguknak, hogy azok tétova magatartásukkal szégyent hozzanak a családjukra. Következésképpen meg kell emberelnünk magunkat, és belátnunk, hogy a háború elkerülhetetlen, be kell látnunk, hogy nincs igazuk azoknak, akik azt magyarázzák, hogy a [külföldieknek mutatott] felszínen békésnek kell maradnunk, s szívünknek hűséggel és felháborodással kell megtelnie! Ha jól választjuk meg a minket

körülvevő embereket, s azok szándékainkat megértve követnek minket, ha egy ember sincs köztük, aki ne értené, [miért harcolunk], akkor amint ők [ti. az idegenek] háborút indítanak ellenünk, a mi embereink szívében oly nagy harag gyúlna, s oly lelkesedéssel vetnék magukat a védekezésbe, hogy egy közülük tíz ellenséggel is felérne, akkor pedig a győzelem nem kétséges. Még abban az esetben is, ha vereséget szenvednénk, legyőznének minket, és nem tudnánk megakadályozni, hogy az idegenek országunk belsejébe hatoljanak, nem volna okunk szégyenkezni.

Ha azonban nem tudunk elhatározásra jutni a béke vagy háború kérdésében, összevisszaság támad, és saját magunktól szenvedünk vereséget – mit tudunk akkor felhozni mentségünkre őseink szelleme, a nagy Tokugawa Ieyasu emléke előtt? Ha mindezt nem tudjuk felmérni és határozott politikát folytatni, úgy a japánok szelleme lehanyatlik, s az események magukkal ragadnak minket. Ötven nap telt el az idegenek távozása óta, akik azt mondták, jövő tavasszal újra el fognak jönni – meg kell szűnnie addigra ennek a kétségbeejtő bizonytalanságnak, országunknak egységet kell mutatnia!

Fontos lenne, hogy az idegenek levelének másolatai a *daimyō*-házakhoz továbbíttassanak, hogy az azzal kapcsolatos véleményüket tudathassák. Ezeknek a véleményeknek a beérkezését sürgetni kell, nincs idő sokat várni: ha a megadott időpontig tízből hét-nyolc beérkezik, az már elég arra, hogy általános képet alkossunk. Ennek alapján ki lehet alakítani politikánk kiindulópontjait, a levelek hangulatából következtetni lehet az emberek általános lelkiületére. Ha belül mindenki készen áll a harcra, kifelé még mindig mutathatunk békés szándékot, a harci szellemünk attól nem csillapodik le. Elmerülve a szöveg aprólékos értelmezésében el fogunk késni, ám én azt szeretném, ha minél előbb megtennék a szükséges intézkedéseket.

Mindezek után még néhány kérdésben kifejténém a véleményemet.

2. A négy ház, Hikone 彦根 és Aizu 会津 vezetésével nem hagyhatja el a helyét.

Korábban már elmondtam az álláspontomat arról, hogy [a tervek szerint] Hikone⁴⁰ és Aizu⁴¹ visszahúzódniának a beltengerre. Ehhez kapcsolódóan még annyit mondanék, hogy ha a tőlük érkező kérés alapján könnyedén megváltoztatnánk egy hosszú évek óta működő rendszert, akkor a többi ház is egymás után lépne fel önkényes kérelmeivel.

⁴⁰ A Hikone-han Ōmi 近江 tartományban (a mai Shiga prefektúra) volt, az Ii 伊井 család birtokolta.

⁴¹ Az Aizu-han Mutsu 陸奥 tartományban volt, a mai Ishikawa 石川 és Fukushima 福島 prefektúrák területén. Birtokosa a Hoshina-ház 保科 volt, akik később a Tokugawa-családtól a Matsudaira 松平 családnév viselésének jogát kapták meg.

Úgy értesültem, hogy Shimōsa-no-kami 下総守⁴² már be is adta a rá kiszabott terület megváltoztatása iránti kérelmét. Higo-no-kami 肥後守⁴³ és Shimōsa-no-kami mind rokonaim, így nehéz megfelelően kezelnem a kérésüket, ha a személyes érzelmeimet veszem figyelembe, ám nem az állam érdekeit kell-e elsősorban figyelnünk?

Uraga 浦賀 most olyan, mintha egy ajtó nélküli átjárót kellene védeni, így érthető, hogy Hikone és a többiek húzódoznak ettől. Eddig a védelem abból állt, hogy [hajóink] a tengeren cirkáltak, de mi lenne, ha visszarendelnék őket [a part közelébe], így nehezítve meg, hogy [az idegen hajók] közelebb jöjjenek? A beltenger természetesen fontos terület, de jelenleg ami nagyobb hajónk van, azokat mindenképpen Uraga környékére kell vezényelni, hogy visszatartsa őket. Ha pedig erre sor kerül, a véleményem az, hogy Hikone és a többiek Uragánál kell, hogy legyenek. Ha az idegen hajók megérkeznek, egymás után be lehet vetni ellentük a megfelelő erőket, s először is Uragánál állítani meg őket. Ha nem értik meg, [hogy nem kívánatosak Japánban,] s behajóznak a beltengerre, akkor Hikone és a négy ház erejéből el kell különíteni a megfelelő létszámot, a rendelkezésükre kell bocsátani több száz kisebb-nagyobb áruszállító és halászhajót, felszerelni őket puskákkal, és könnyű órhajókként alkalmazni őket. Ezek a hajók körbeveszik az idegen hajókat, s ha azok ennek ellenére ellenségesen lépnek fel, minden irányból tüzet lehet nyitni rájuk, ez volna ennek a taktikának a lényege. Ha több ezer puskával szerelünk fel ötszáz hajót, akkor ez a módszer működni fog, s ha az idegen hajók mégis idejőnnének, mindenfelé csak ellenséget látnak majd, s megértik, milyen erőkkkel állnak szemben. Hikone, a négy ház nem kell, hogy egy ajtó nélküli átjárót őrizzenek.

A négy ház katonái közül a tengerparton csak az ágyúk mellett szolgálókat kell hagyni, a többiek húzódjanak vissza a hegyek árnyékába, erős állásokba, és ott állomásozzanak feltűnés nélkül. Ha az idegenek úgy gondolják, a tengerpart gyengén védett, és partra szállnak, villámgyorsan kirentva az állásaikból visszaverik őket. Ha az idegen hajók behatolnak a beltengerre, ahogy előbb írtam, több száz hajóval hátulról meg lehet támadni őket – az idegenek erre nem fognak számítani, és bizonyosan megzavarodnak. A parton paravánokat kell kifeszíteni, lándzsákat és zászlókat helyezni el, s ha arcátlanul mégis behajóznak a beltengerre, pontos terveik úgysem lesznek, s ezzel a taktikával, megtévesztéssel, csellel elérhetjük, hogy a vér megfagyjon az ereikben.

⁴² Manabe Akikatsu 間部詮勝 (1804–1884), a Sabae-han 鯖江藩 ura, a *rōjū* tagja.

⁴³ Matsudaira Katamori 松平容保 (1836–1893), az Aizu-han ura.

3. A *hatamoto*k⁴⁴ közül természetesen, de még a *gokenine*k 御家人 közül is, ha van kiemelkedő ember, azt be kell vonni a politika végrehajtásába.

Ez idáig az volt a gyakorlat, hogy a megfelelőnek talált emberek egy részét közvetlen szolgálatra és különböző feladatokra alkalmazták, a maradék pedig nem került alkalmazásra. Például, ha voltak olyan emberek, akik egyvalamiben nagyon jók voltak, akkor előfordult, hogy az egyiket azért vetették el, mert valamiben nem volt jó, a másikat azért, mert korábban volt valami szóbeszéd vele kapcsolatban. A világ pedig csak olyan, hogy nem lehet olyan embert találni, akinek feddhetetlen a mindennapi élete, egyaránt jeleskedik a civil és a hadi tudományokban, tehetsége olyan, hogy mindenhez ért, mindenben felkészült! Fel kell mérni az embereket, s megfelelő szolgálatba kell venni azokat, akik egyvalamiben kiválók, például jól értenek a katonai dolgokhoz, vagy mintaszerűen intézik a mindennapi ügyeket.

4. A *bakufu* területein élő *rōnin*ok⁴⁵ közül, ha van olyan, aki híres harcművészeti tudásáról, számos tanítványa van, azt ellenőrizni kell, s ha megfelelőnek találtatik, szolgálatba kell fogadni.

A harcművészetek oktatói közül azokat, akiknek bár sok tanítványuk van, de a tudásuk nem gyakorlatias, például a tűzfegyverek szakértői, de inkább csak a tűzijátékban jeleskednek, esetleg lándzsa- vagy kardvívást tanítanak ugyan, de csak a formákat gyakorolják, természetesen nem szabad alkalmazni.

5. Mivel az utóbbi években a fémből készült termékek mennyisége nagyon lecsökkent, fel kell hívni az emberek figyelmét arra, hogy a jelenlegi mennyiséget meg kell őrizni, még akkor is, ha a használatban levő fémtárgyak kétségtelenül eltörnek néha. A következő évekre vonatkozóan pedig egy korlátozott évi mennyiségen túl új harangok, lámpások, lámpatartók, fegyverek vagy evőeszközök készítését meg kell tiltani. Ha ez nem történik meg, a *daimyō*k nem tudnak majd fegyvereket gyártani.

⁴⁴ Hatamoto 旗本: „zászló alatt szolgáló”, magasabb rangú samuráj.

⁴⁵ Rōnin 浪人: „vándorló” samuráj, hűbérurat nem szolgáló, így jövedelemmel sem rendelkező samuráj.

Nemrégiben is egy ravatalozóban bronzlámpásokat láttam – ilyen célokra persze a *daimyō*k továbbra is engedélyezhetik bronzlámpák, állványok használatát, de nehéz felmérni, mi a megfelelő mennyiség. Mindenképpen szükség van egy évi korlát alkalmazására, és ki kell alakítani a helyes szemléletet, a fémlámpákat például kőlámpákkal helyettesítve.

A zen templomokban is, eddigi látogatásaim során soha nem láttam, hogy nagyon ki lennének világítva – ha pedig a gyülekezet fölött nem szükséges, hogy nagy fényű lámpák legyenek, akkor nem lehetséges ezeket hajólámpákkal helyettesíteni?

6. Mi a véleményük arról, hogy a *daimyō*knak engedélyezzük, hogy egyedül örökösüket hagyják a *bakufu* területén, feleségeiket és lányukat kivételesen saját birtokukon helyezhessék el?

Hallani olyan felvetéseket is, hogy a váltott rezidencia intézményének lazítása volna szükséges, például három évet egyhuzamban a birtokon lehessen tartózkodni, a család is költözhessen a birtokra – természetes, hogy felmerül az igény az ilyen könnyítésekre, de nem azt jelentené ez, hogy felszámoljuk a váltott rezidencia hagyományát? Javasolnám, hogy engedélyezzük nagyobb hajók építését, így ha tengeri úton lehetne lebonyolítani a költözést, az északi és nyugati *daimyō*knak sem kellene nagyobb költségekkel számolniuk, ezzel pedig a váltott rezidencia régi szokása fenntartható volna. A szükséges megfontolás után a magam részéről a kastélyba látogatás és az ajándékozás intézményét is megőrizném.

7. Javasolom, hogy mivel a nemzedékváltás kapcsán igen sok változtatás, átalakítás valószínűsíthető, ezeket minden alkalommal, teljes részletességgel a szamurájok, falvak és városok tudomására hozni felesleges, elegendő csak nagy vonalakban tájékoztatni őket, nem érintve minden dolgot.

Az mondják, a Kansei-reformok 寛政 nem érték el a Kyōhō 享保 idejében alkalmazottak sikerét, a Tenpō-reformok pedig még a Kansei-reformokét sem. Ha a könnyítéseket azonnal, részleteiben az emberek elé tárjuk, elfordítjuk [a nemzeti ügytől] a szívüket, ezért ez alkalommal figyelni kellene arra, hogy jóakarató kormányzással, jutalmakkal és büntetésekkel irányítsuk őket. Például, ha egy nagy tudású és a katonai tudományok terén is jeleskedő szamuráj kap meg

egy adott megbízatást, akkor a könnyű lelkű, a szórakozásokat kedvelő harcosok szégyellni fogják magukat. Ha a kiváló, a törvényeket betartó városi ember jutalmat kap, akkor a hitvány, dőzsölő városlakók mind megijednek. Előbb meg kell próbálni törvények meghozatala nélkül irányítani az embereket, s ha nem engedelmeskednek, még mindig lehet átgondolt törvényeket hozni. Az okok és eredmények felmérése nélkül hozott törvények csak három napig élnek, ahogy a mondás is tartja – ezt el kell kerülnünk.

8. A hadszervezet kérdéséről szólva: Kai-féle 甲斐流, Echigo-féle 越後流, sokféle iskola létezik ugyan,⁴⁶ de egyrészt [ezek létrejötte óta] a világ nagyot változott, másrészt pedig nem úgy lettek kiépítve, hogy a külföldi országok [támadása] elleni védekezést szolgálják. Mi a véleményük arról, hogy az országos hadszervezetünk kerüljön átalakításra, s erre szólítsuk fel a *daimyō*kat is?

Az országos hadszervezetnek elsősorban a partvédelmet kell szolgálnia. Ennek megfelelően fel kell mérni a katonai tudományokban jeleskedő embereket, a *hatamoto*któl kezdve a *gokenine*kig, minden fiatalabb fiút, örökbeadott fiút is, érintőleg meg kell vizsgálni az életkorukat, a tudományukat, s belőlük kell felállítani a hadszervezet egységeit. A hadseregnek hasznos részekből kell állnia, így például azok az emberek, akik korábban íjászcsoportok parancsnokaiként szolgáltak, a mai világban már hasztalanok, nevetséges is katonának nevezni őket.

9. Mindenhol épüljenek iskolák, amelyekben civil és hadi tudományt egyaránt oktatnak, különös tekintettel a partvédelem⁴⁷ módszereire.

Ez szerepelt már a kormányzat ellenőreinek jelentésében is, magam pedig messzemenően egyetértek vele. Ahogy levelem előző részében is bátorkodtam felhívni rá a figyelmet, a *hatamoto*ók, a *daimyō*ók fiatalabb fiai és a samurájok soraiból tízezreket lehet a leírtak szerint szolgálatba állítani. Ha ezt nem tesszük meg, s a külső és belső partvédelmet a *daimyō*okra bízuk, akkor az ő hatalmuk ugyan erősebb lesz, de a *hatamoto*ókat már nem tudjuk megnyerni az ügynek.

⁴⁶ A hadtudományi (*heihō* 兵法 vagy *gunpō* 軍法, *gungaku* 軍学) iskolákra gondol. A Kai-féle a Kōshū-ryū 甲州流, az Echigo-féle a Kenshin-ryū 謙信流 iskolákra történő utalás.

⁴⁷ A partvédelem, japánul *bōkai* 防海 a késői *mitogaku* gyakorlatiasabb gondolkodású tudósait régóta foglalkoztató kérdéskör volt, egyikük, Toyoda Tenkō 豊田天功 a Perry-incidens kapcsán esszét is szentelt a kérdésnek (*Bōkai shinsaku* 防海新策, Imai et al. 1973: 339–352).

Ezért azt javaslom, hogy az előző szakaszban leírtak szerint alapos vizsgálat során válogassunk ki [alkalmas] embereket, s őket meghatározott csapatokba beosztva rendeljük meghatározott helyekre, amelyeknek aztán a védelmét el kell, hogy lássák.

Szintén az előzőekhez kapcsolódik, hogy például Hanedában és Ōmoriban a civil és katonai tudományokat egyaránt oktató iskolákat kell építeni, azokat tanárokkal ellátva oda beiskolázni a *bakufu* területén szolgáló samurájok ifjabb fiait, öccseit, akik ott a hétköznapokon csiszolhatnák műveltségüket és katonai tudásukat, jártasságuk szerint beosztva puskával, lándzsával, karddal gyakorolnának. Az idegen hajók megjelenésekor ők a védekezésben azonnal bevetethetők lennének, nem jelentene akadályt a család vagy más körülmény sem. Így megvalósítható lenne, hogy egységesen ösztönözzük őket arra, hogy minden egyes edői tartózkodás alatt fejlesszék műveltségüket, katonai tudásukat. Az ehhez szükséges anyagiakat, a megvalósítás egyéb feltételeit meg kell vizsgálni.

10. A régi és új rizsre egyaránt vonatkozóan értesíteni kell az embereket, hogy a lehető legtöbb tartalékoljanak belőle. A *daimyōk* legyenek felkérve, hogy hatáskörükben korlátozzák a fogyasztást, s halmozzanak fel rizsből és más élelmiszerekből, valamint biztassák erre az alájuk tartozó háztartásokat is.

Mivel bármennyi élelmiszert is tartalékolunk, ha az eddig megszokott könnyelműséggel és pazarlással bánunk az ennivalóval, nem lesz elegendő, ezért magától értetődő, hogy fel kell számolnunk a lakosság körében a gondatlan pazarlást.

11. Mi a véleményük arról, hogy Takanawától 高輪 Susakiig 洲崎⁴⁸ a *daimyō*-rezidenciákból a nőket és öregeket mind költöztessük másik helyre, a tengerparti épületekből pedig csak azokat hagyjuk meg, amelyek partvédelmi célokat szolgálnak?

Ha megfogadják a levelemben tanácsoltakat, az idegen hajók érkezésekor megfelelő embereket rendelve oda ezek a házak az erős védelmi rendszer részeként szolgálnak majd, ahonnan nyíl- és golyózáport lehet zúdítani rájuk.

⁴⁸ A korabeli Edo városrészei.

12. Az ugyanezek a területen álló városi házakra vonatkozóan, azokat szükséges volna alaposan felmérni, és [a katonai célra nem megfelelőket] lebontani.

Annak megfelelően, ahogy az a 6. hónapban a *daimyō*knak egyértelműen a tudomására lett hozva, s miként az az *otsukaiban* jelentésében is látható, a városi házak összevisszasága lehetetlenné teszi a hadállások kiépítését. Egy korlátozott számú ház alkalmas arra, hogy a felső szintjét [állások kialakítására] használjuk, vagy élelmet, vizet tároljunk bennük, de az előbbi okokból kifolyólag vészhelyzetben nagy az esélye a pánik kialakulásának. A házakat elbontva a tengerparton sáncokat kell építeni, a Honganjiban 本願寺 és más templomokban meghatározott légénységgel ellátott erődített védőállásokat kell kialakítani. A házak elbontása súlyos intézkedés ugyan, de intézkedni kell bérlakásokról, illetve a Yamanote 山手 környékén számos üres ház is áll, oda szervezeten el lehet költöztetni a lakosokat, cserelakást ajánlva fel nekik saját házuk helyett, így ez a probléma egy éven belül megoldható.

13. Ha idegen hajók érnek a partjainkhoz, és a Yaesunál 八重洲 felállított vészharangokat megkongatják, ki fog törni a pánik, amiből nagy baj származhat. Mi volna, ha Uragától Shinagawáig 品川 a megfelelő helyeken füstjelzések leadására alkalmas pontokat alakítanánk ki, megbeszélte jelekkel, amelyekkel az idegen hajók távolságáról, mozgásáról is tudósítani lehet? [Ezekre a jelzőpontokra] megfelelő létszámot biztosítva és a városban is mozgósítva az erőket a zavargások megelőzhetőek lennének.

Ezek egy öregember zagyaságai csupán, mégis kérem Önöket, fontolják meg a leírtakat.

Hivatkozott szakirodalom

- Aizawa Seishisai 会沢正志齋 1973a. „Jimusaku 時務策 [Időszerű feladataink].” In: Imai–Seya–Bitō 1973: 361–368.
- Aizawa Seishisai 会沢正志齋 1973b. „Shinron 新論 [Új elmélet].” In: Imai–Seya–Bitō 1973: 381–422.
- Bitō Masahide 尾藤正英 1973. „Mitogaku no tokushitsu 水戸学の特質 [A Mitóiskola jellegzetességei].” In: Imai–Seya–Bitō 1973: 556–582.
- Bodart-Bailey, Beatrice 1993. „The persecution of Confucianism in early Tokugawa Japan.” *Monumenta Nipponica* 48.3: 293–314.
- Ching, Julia 1975. „Chu Shun-shui, 1600–82: a Chinese Confucian scholar in Tokugawa Japan.” *Monumenta Nipponica* 30.2: 177–192.
- Craig, Albert 1959. „The Restoration Movement in Choshu.” *The Journal of Asian Studies* 18.2: 187–197.
- Csoma Mózes 2011. *Koreai csaták és harcosok*. Budapest: Oriental History Project.
- Farkas, Ildikó 2013. „The Japanese Nation Building in European Comparison.” *Acta Asiatica Varsoviensia* 26: 7–27.
- Fujita Yūkaku 藤田幽谷. „Seimeiron 正名論 [Értekezés a helyes nevekről].” In: Imai–Seya–Bitō 1973: 370–371.
- Hoshiyama Kyōko 星山京子 2008. „Mitogaku to kindai Nihon 水戸学と近代日本 [A Mito-tudomány és a modern Japán].” In: Karube Tadashi 苅部直 – Kataoka Ryū 片岡龍. *Nihon shisōshi handobukku* 日本思想史ハンドブック [A japán eszmetörténet kézikönyve]. Tokyo: Shinshokan, 112–115.
- Howland, Douglas R. 2001. „Samurai Status, Class, and Bureaucracy: a Historiographical Essay.” *The Journal of Asian Studies* 60.2: 353–380.
- Imai Usaburō 今井宇三郎 1973. „Mitogaku ni okeru jukyō no juyō – Fujita Yūkaku, Aizawa Seishisai wo shu toshite 水戸学における儒教の受容 — 藤田幽谷・会沢正志齋を主として [Konfucianus hatások a Mito-iskolában – Fujita Yūkakut és Aizawa Seishisait középpontba állítva].” In: Imai–Seya–Bitō 1973: 525–555.

- Imai Usaburō 今井宇三郎 – Seya Yoshihiko 瀬谷義彦 – Bitō Masahide 尾藤正英 (eds.) 1973. *Mitogaku* 水戸学 [A Mito-iskola] [Nihon shisō taikai 日本思想体系 53]. Tokyo: Iwanami.
- Jansen, Marius B. 1959. „Takechi Zuizan and the Tosa Loyalist Party.” *The Journal of Japanese Studies* 18.2: 199–212.
- Jansen, Marius B. 1961. *Sakamoto Ryōma and the Meiji restoration*. Princeton: Princeton University Press.
- Keene, Donald 2007. „A Plan for Tasks at Hand: Aizawa Seishisai’s *Jimusaku*.” *Monumenta Nipponica* 62.1: 75–86.
- Király Attila 2009. „A japán Benyovszky-kutatás.” In: Farkas Ildikó – Szerdahelyi István – Umemura Yuko – Wintermantel Péter (eds.) *Tanulmányok a magyar-japán kapcsolatok történetéből*. Budapest: Eötvös, 9–26.
- Kitano Yūji 北野雄士 2008. „Mitogaku to bakumatsu bushisō. Yokoi Shōnan ni yoru juyō to hihan o megutte 水戸学と幕末武士層:横井小楠による受容と批判 [A Mito-iskola és a késői Edo-kor samuráj-osztálya. Yokoi Shōnan befogadó és kritikai hozzáállása].” Ōsaka Sangyō Daigaku ronshū 大阪産業大学論集 [Ószakai Gazdasági Egyetem Tanulmányosorozata] 7: 43–65.
- Kublin, Hyman 1949. „The ‘Modern’ Army of Early Meiji Japan.” *The Far Eastern Quarterly* 9.1: 20–41.
- Lamberti, Matthew V. 1972. „Tokugawa Nariaki and the Japanese imperial institution: 1853–1858.” *Harvard Journal of Asiatic Studies* 32: 97–123.
- MacLeod, Julia H. 1943: „Three letters relating to the Perry expedition to Japan.” *Huntington Library Quarterly* 62: 228–237.
- McMaster, John 1967. „Alcock and Harris. Foreign diplomacy in bakumatsu Japan.” *Monumenta Nipponica* 22.3–4: 305–367.
- Mikami Sanji 三上参次 1977. *Edo jidai shi* 江戸時代史 [Az Edo-kor története]. Vol 1–3. Tokyo: Kōdansha.
- Morooka Sukeyuki 師岡佑行 1991. „Kōdōkan – Mito-han 弘道館 - 水戸藩 [A Mito-birtok Kōdōkan iskolája].” In: Kiyowara Yasumasa 清原康正 – Suzuki Sadami 鈴木貞美 (eds.) *Seiyō e no mado* 西洋への窓 [Ablak a nyugatra]. [Shiwa – Nihon no rekishi 史話 — 日本の歴史 14.] Tokyo: Sakuhinsha, 210–231.

- Nagoya Tokimasa 名越時正 1992. *Mitogaku no tassei to tenkai* 水戸學の達成と展開 [A mitogaku kialakulása és fejlődése]. Tokyo: Kinseisha.
- Nakane, Chie 1991. „Tokugawa society.” In: Chie Nakane – Shinzaburo Oishi (eds.) *Tokugawa Japan. The Social and Economic Antecedents of Modern Japan*. Tokyo: University of Tokyo Press, 213–231.
- Noguchi Takehiko 野口武彦 1991. *Edo no heigaku shisō* 江戸の兵学思想 [Az Edo-kori hadtudomány-elmélet]. Tokyo: Chūōkōronsha.
- Ono Masao 小野正雄 1975. „Bakuhan kenryoku no kaitai 幕藩権力の解体 [A bakuhan-rendszer felbomlása].” In: Hara Hideichirō 原秀一郎 – Minegishi Sumio 峰岸純夫 – Sasaki Junnosuke 佐々木潤之助 – Nakamura Masanori 中村政則 (eds.) *Taiki Nihon kokkashi 3 Kinsei* 体系日本国家史 3 近世 [A japán államtörténet antológiája 3: Kora-újkor]. Tokyo: Tōkyō Daigaku Shuppankai, 307–336.
- Salát Gergely 2009. *A régi Kína története*. Budapest: ELTE Konfuciusz Intézet.
- Sansom, George B. 1963. *A History of Japan: 1615–1867*. Stanford: Stanford University Press.
- Seya Yoshihiko 瀬谷義彦 1973. „Mitogaku no haikai 水戸学の背景 [A Mitoskola háttere].” In: Imai–Seya–Bitō 1973: 507–524.
- Suzuki Hideichi 鈴木英一 1987. *Mito-han gakumon, kyōikushi no kenkyū* 水戸藩学問・教育史の研究 [A Mito-hanbeli tudomány és oktatás története]. Tokyo: Yoshikawa kōbunkan.
- Szabó Balázs 2011. „Motoori Norinaga: Naobi no mitama.” *Vallástudományi Szemle* 2011.3: 149–168.
- Szabó Balázs 2013. „A rendszerbarát lázadó: Yamaga Soko munkái és hatása.” *Keletkutatás* 2013. tavasz: 77–88.
- Tokugawa Nariaki 徳川斉昭. „Kōdōkanki 弘道館記 [Feljegyzés a Kōdōkan iskoláról].” In: Imai–Seya–Bitō 1973: 231–232.
- Tokunaga Shin’ichirō 徳永真一郎 1989. *Bakumatsu kakuryōden* 幕末閣僚伝 [A shōgunátus végének miniszterei]. Tokyo: PHP Shinsho.
- Totman, Conrad 1966. „Political succession in the Tokugawa bakufu: Abe Masahiro’s rise to power.” *Harvard Journal of Asiatic Studies* 26: 102–124.

- Totman, Conrad 1980. „From saikoku to kaikoku. The transformation of foreign-policy attitudes, 1853–1868.” *Monumenta Nipponica* 35.1: 1–19.
- Totman, Conrad 1993. *Early Modern Japan*. Berkeley & Los Angeles: University of California Press.
- Toyoda Tenkō 豊田天功. „Bōkai shinsaku 防海新策 [A partvédelem új megközelítése].” In: Imai–Seya–Bitō 1973: 339–352.
- Tsunoda Ryusaku – De Bary, William Theodore – Keene, Donald 2005 (eds.) *Sources of Japanese Tradition: From Earliest Times to 1600*, Volume 1. New York: Columbia University Press.
- Wakabayashi, Bob Tadashi 1986. *Anti-foreignism and Western Learning in Early-modern Japan. The New Thesis of 1825*. Cambridge: Harvard University Press.
- Wakabayashi, Bob Tadashi 1991. „In Name Only: Imperial Sovereignty in Early Modern Japan.” *The Journal of Japanese Studies* 17.1: 25–57.
- Wakabayashi, Bob Tadashi 1992. „Opium, Expulsion, Sovereignty. China’s Lessons for Bakumatsu Japan.” *Monumenta Nipponica* 47.1: 1–25.
- Wildes, Harry Emerson 1945. „Russia’s attempts to open Japan.” *Russian Review* 5.1: 70–79.
- Wilson, Noell 2010. „Tokugawa Defense Redux: Organizational Failure in the Phaeton Incident of 1808.” *The Journal of Japanese Studies* 36.1: 1–32.
- Yamakawa Kikue 1992. *Women of the Mito Domain. Recollections of Samurai Family Life*. Tokyo: University of Tokyo Press.
- Yanaga, Chitoshi 1940. „The First Japanese Embassy to the United States.” *Pacific Historical Review* 9.2: 113–138.